

УДК 883.3(09)“20”

П27

Роксолана ПЕРЕВ'ЯЗКО

НАРОДНОПІСЕННІ МОТИВИ Й ОБРАЗИ ТВОРЧОСТІ РОМАНА КУПЧИНСЬКОГО (1916-1920)

У статті з'ясовується походження пісенних творів Р.Купчинського як речей авторських і наявність у них фольклорної поетики. Характеризується коло тем і мотивів пісень-віршів, досліджується композиційно-жанрова специфіка, зображально-виражальні засоби, індивідуальні особливості текстів.

Ключові слова: стрілецька поезія, пісня, фольклоризм, фольклорна поетика.

Тематичне, образне і жанрове багатство творчості Українських Січових стрільців – самобутній феномен письменства початку ХХ ст. – складного і багатовимірного. Цей пласт авторської творчості, що фольклоризувалася, органічно поєднав героїчний і трагічний, гумористичний і ліричний первні.

Точно увиразнюючи у поезії та прозі небували для всього суспільства і для часу подій, поети – Січові стрільці напрочуд колоритно, виразно, в унісон до драматичних історичних подій змодельовали (в згоді з козацькою лицарською традицією) життя і визвольну боротьбу українців “галицького П'ємонту”. Це, безперечно, стосується і Романа Купчинського.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю висвітлити ідейно-естетичні особливості, індивідуальну манеру творчості Р.Купчинського в контексті лірики українських січових стрільців (УСС, “усусів”).

Увага до творчого доробку Січових стрільців відродилася в кінці 80-х на початку 90-х рр. (статті Т.Салиги, М.Ільницького, Р.Федоріва, Федора і Володимира Погребенників, Я.Качкана та ін.). У 1992 році у

Львові у видавництві “Каменярь” вийшла антологія “Стрілецька Голгофа” (упорядник і автор вступного слова і приміток Т.Ю.Салига), що збрала, образно кажучи, до купи поетичні твори стрілецького коша.

Однак у згаданих дослідженнях не акцентується на проблемі природи і характеру фольклоризму й історизму творчості Р.Купчинського.

Метою пропонованої статті є розгляд ліричних та ліро-епічних творів Р. Купчинського у зв'язку з народною творчістю, визначення стильової й емоційної домінанти його творчості.

Реалізація мети передбачає виконання таких завдань:

- класифікацію, систематизацію та літературний аналіз пісенної спадщини одного з цільних літераторів з коша січових стрільців;
- розкриття значущості індивідуального внеску Р. Купчинського в “олітературення” героїчного і трагічного змісту доби;
- дослідження стильової й емоційної домінанти творчості, природи і характеру історизму, фольклоризму пісенної творчості згаданого письменника.

Громадсько-політична та літературна діяльність поетів-січових стрільців припала на час оформлення національно-державницької свідомості західноукраїнської демократичної інтелігенції і всього народу.

У 30 – 40-х роках ХІХ ст. демократичне громадсько-культурне угруповання “Руська трійця” відкрило нову сторінку у розвитку визвольного руху й духовного життя на західних землях розчленованої тоді України [1, 3], а на порозі ХХ ст. ідеї Стрілецтва втілювали прагнення передових сил звільнити народ від національного поневолення, здобути державну суверенність.

У тогочасному духовному житті думки усусусів були гостро актуальними, співзвучними з ідеалами й прагненнями народних мас. Молоді ентузіасти-патріоти – хорунжі, четарі, старшини УСС – протидіяли наступу Російської імперії, яка нещадно душила протягом сторіч паростки національного життя на Україні. Боролися стрільці “крісами та багнетами”, а також засобами поетичного слова, прагнули підняти свідомість народних мас.

За слушною оцінкою О.Думіна, “першим стрілецьким Бояном новочасної України, що знову вийшла до бою, щоб помірятися силою з царсько-московськими загарбниками, які насувалися з далекої Півночі

й азійських степів, можна назвати Романа Купчинського” [3, 132].

У пісенній спадщині митця виразно окреслюються такі жанрові групи: маршово-похідні, ліричні, обозні, героїчні та жартівливі, що своєю тематикою, образністю, інтонаційністю генетично пов’язані з народними піснями.

Ціла низка ліричних віршів – “Іхав стрілець на війноньку”, “Готуй мені зброю”, “Ой та зажурилась”, “Зажурились галичанки” (“Плач галичанок”), “Як стрільці йшли з України” та ін. – ритмічним ладом і образністю кореспондуються з традиційним народним мелосом.

Поетична пісенна творчість УСС – особливий феномен авторської пісні, що поєднала трагізм, ліризм і гумор. Складовою частиною пісень є ліричне висвітлення почуття кохання, а основним мотивом – народнопісенний мотив розлуки, що є однією із особливостей національного побуту української молоді ще з XV – XVII ст. і найповніше розроблений у циклі козацьких пісень.

Так, герой поезії “Іхав стрілець на війноньку”, написаній Р.Купчинським та М.Гайворонським у кінці 1915 р. під час дислокації в Тудинці, виявляючи свої душевні переживання, прощається з коханою словами “Подай, дівчино, хустину, бо як у бою загину, накриють очі” [11, 16]. Діалогічна форма пісні допомагає якнайповніше передати смуток вояка, його тужливий настрій з передчуттям близької загибелі, якій протиставлено намір заручин з коханою. У типово романтичному фіналі твору поет органічно поєднав образ тополі, що гнеться на стрілецьку могилу, з душевними переживаннями вояка. Образ тополі як символ красивої стрункої дівчини і водночас схиленої над могилою під тягарем болісної туги за милим є характерним для романтичної поезії, а фінальна строфа твору “А серед поля Гнеться тополя Та на стрілецьку могилу” [11, 16] – лейтмотив ранньої творчості усусусів, бо, як зауважив Б.Кравців, “Стрілецьтво у своїх початках залюбки співало про смерть невідому і про могили” [10, 290].

Народну ліричну образність, насичену душевними переживаннями, знаходимо у поезії “Готуй мені зброю”. Символічним відповідником ліричного героя виступає образ явора в рядках “Прийдуть вірні друзі, Прийдуть, заспівають Під явором в темнім лузі мене поховають” [10, 138]. Явір біля могили водночас підкреслює невмирушість народу у прагненні до волі.

Стрілецька пісня ставала своєрідним військовим щоденником, фіксуєчи веселі й сумні будні [10, 11]. Після боїв на Маківці, а згодом і під Крутами з'явилась багата епічна та лірико-епічна поезія, народились десятки пісень. “Ой влав стрілець”, “Заквітчали дівчатовька” естетично, самотньо моделюють ці події.

Використавши традиційний фольклорний мотив заручин (весілля) зі смертю, Роман Купчинський по-новому відтворив трагізм загибелі молодого людини (“Заквітчали дівчатовька”). Він не розгорнув алегоричну картину смерті-весілля, як у народних піснях, а зоставив захоронення стрільця з вінчанням. Такий прийом змалювання зображуваного дав змогу посилити емоційний вплив на читача.

Романтичний настрій домінує у вірші “Стрілецька пісня” (“Ой там при долині”), яку можемо вважати як за тематикою, так і за образністю “відфольклорною”, хоча вона і не увійшла до пісенного репертуару народу.

Як і в народних піснях, на початку твору автор вдався до натуралістичних подробиць при змалюванні смерті козака: “Козацькеє тіло Від вітру зчорніло, А личко зів'яло, Зів'яло, змарніло” [10, 133].

Твір побудовано в основному на персоніфікованих образах зі світу природи, які можемо поділити на дві групи: співчуваючі (береза, яка “не зронить листочків на могилу”, бір, що “заплаче нишком серед ночі”) та ворожі сили (ворон, що “закряче, виймаючи очі”, вовки-сіроманці, що “з вітром голосять” та “кістки порозносять”). Усі ці образи, взаємодіючи між собою, доповнюють один одного, підсилюють, передають трагічну долю стрільця.

Отже, вдаючись до антропоморфізації природи, автор виражає органічну єдність людини з навколишнім світом.

Органічний взаємозв'язок природи з внутрішнім світом ліричного героя найповніше виражено у пісні романсового типу “Накрила нічка”.

Пейзажний малюнок, виписаний поетом на початку твору, є своєрідною зображувальною експозицією:

Накрила нічка гай тихенько
Земельку кругом,
Лиш вітер мряки жене злегенька
Над розіспаним лугом [10, 133].

Яскраво виразніє ритмоінтонаційні особливості цього катрена

напівбілий вірш, а також тактовий музичний наголос (кругом – лугом), що є необхідним компонентом так званої “музикальної стопи” (І.Франко, О.Востоков) у фольклорній пісні.

Характерно, що символічні образи ночі (охороняє людину від зла, ненависті), а також у наступній строфі місяця (всевидець і всезнавець, приносить на землю добру звістку про майбутню ніч (“...розтягас чарівну пряжу мрій” [10, 133] визначають спокійний ліричний лад пісні. Але поява персоніфікованих образів вітру і мряки символізує небезпеку.

Антитезою до цього ідилічного пейзажу є переживання ліричного героя:

Там при окопах, на долині,
Стоїть поручник молодий,
Йому по хвилі вилігас

Зітханнячко з грудей... [10, 134].

Для надання ліро-драматичного звучання ситуації прощання сотника з коханою поет особливо естетично відшліфував рефрен-приспів (з ознаками колискових пісень), що повторюється тричі і водночас є основним носієм ідейного змісту твору. Стрілець відчуває, що вже не повернеться з поля бою, а дівчині бажає “золотих”, тобто добрих, гарних снів. Юнак традиційно називає її “голубонькою”, “коханою”, що свідчить про характер особливо душевних стосунків між ними.

Паралельним зіставленням суспільних і природних явищ Роман Купчинський виразно розкриває внутрішній світ ліричного героя: спокій, радість (поряд з коханою) і буря, туга (на полі бою, в передчутті невідомої небезпеки).

Атрибутивно введено різкий контраст – тишу і спокій у природі зрушив удар гранати, яка збудила “окопи, і ліс дрімучий, і ставок, що вже заснув” [10, 13]. Цей вибух став символічним відповідником неволі.

Як бачимо, композиція твору експресивна, поетика емоційна та дієва, відзначається особливою чіткістю, лаконічністю, легкістю слова [10, 42] і водночас реальністю зображувально-виражального плану. Дія у творі відбувається у різночасових вимірах: теперішньому (поручник згадує втрачене минуле), минулому (перебування сотника з любкою у Львові) і майбутньому (поручник загинув). Така композиційна побудова, витримана в епічному тоні, допомагає розширити діапазон сприйняття переживань героя, його емоційного світу, простежити рух природних

їні і переходів (ніч – ранок; сон – життєва рухливість), а також прощання вояка на службі (сотник – поручник).

Оперування іменними димінутивами (тихенько, земелька, чарівниченько, голубонька, потічок, любка) інтимізує виклад. До того ж ці димінутиви – з фольклорного лексичного арсеналу.

Красу і чари першого несміливого почуття, що відтінюється типово фольклорною фігурою синтаксичного паралелізму, показано у романтичній пісні “Ой шумить, шумить” (1916), яка, за свідченням Р.Купчинського, є першою його піснею і побудована на діалозі пісенного типу між стрільцем і його коханою.

Характерним є те, що без натуралізму авторові вдалося опостизувати зворушливі відносини між закоханими:

Дівчино, рибчино, подай же ручину,

Подай же другу, най поцілую,

Білу рученьку, устонька гожі, як тії рожі,

Поцілуй в серці біль заворожить [10, 131].

Високого ступеня поетичної образності митець досягає, асимілювавши народнопісенні образи калини, соловейка, місяця, зірок та образні порівняння – “Дай руку на хвилю, Та уст не нахилю, Боюся погуби, Мій ти голубе”, а також строфічна організація тексту: катрени з суміжним римуванням.

У дусі українського художнього народного мислення створено романс “Човен хитається”. Принагідно зауважимо, що не завжди в піснях можна однозначно дешифрувати символічний зміст образу в психологічному паралелізмі. Так, в експозиції твору, яка є вдалим пейзажним малюнком, з’являється символічний образ човна. Він сприймається як відгомін надії на постійність у стосунках між ліричним героєм і його любкою та водночас символізує самотність ліричного героя.

В основу композиції романсу покладено діалог пісенно-амебеїного типу:

Чом в тебе, дівчино,

Очка чорнесенькі?

Від темної нічки,

Мій милесенький.

Чом в тебе, дівчино,
Уста солоденькі?

Щоб ти їх цілував,
Мій милесенький [11, 83].

Для підсилення звучання твору, поет використав стилістичні прийоми ритмічної стійкості та емоційної виразності: анафору на початку першої, четвертої та сьомої строфи: “Човен хитається серед води” та на початку третьої і шостої строфи: “Чом в тебе, дівчино”; епіфору в кінці третьої та шостої строфи: “Мій милесенький”, а також анепіфору:

Човник хитається серед води,
Плеще о хвилю весло,
В місячнім сяйві білють сади,
Мріє далеке село [10, 83].

Усі ці компоненти тісно взаємозв’язані, доповнюють один одного, підсилюючи ідейно-емоційний комплекс твору.

Ритм пісенного малюнка доповнює рефрен-заклик до коханої “Люба дівчино, прийди, прийди, Забудем денное зло” [11, 83], що поглиблює настроєву тональність ліричної мініатюри.

Як бачимо, Р.Купчинський-лірик виявив уміння опоетизувати у романтичному ключі красу природи, на тлі якої щиро і безпосередньо висвітлив сокровенні почуття і пристрасті своїх героїв.

Настроєва палітра пісень Купчинського надзвичайно багата. Наприклад, художня структура поезії “Ой чого ж ти зажурився” (1917) розбудована відповідно до амплітуди настрою січового стрільця: від журби до радості, а повну гармонію змісту і форми бачимо у ліричному творі “За твої, дівчино” (1917). Образ дівчини змальовано у фольклорному дусі (її краса – “личенька пишний”, “устонька-вишні”, “чорнії брови”), але є і авторська метафора – “очі – сині незабутки при долині” [10, 136]. За таку дівчину-красуню ліричний герой готовий віддати “всі свої мрії колишні”, “всі юні розмови” [10, 136].

Яскравою інтонаційною версифікацією відзначається і поезія “Пиймо, друзі” (1918).

Тут основна розповідь обрамлена двовіршем-анепіфорою, що підсилює основний мотив поезії. В ньому відчувається “ударний” акорд, за своєю природою епікурейський.

Пиймо, друзі, грай, музико, нам вже все одно,
Бо правдиві тільки в світі музика й вино [10, 137].

З цього уривка видно, що стрільці у своєму репертуарі мали і так звані “салонові пісні” [10, 291]. Характеризований твір є своєрідним гімном неодруженої частини Стрілецтва, пройнятої “гуляцькими” мотивами, про що свідчить сюжет твору, який розвивається у рефрені.

Був собі стрілець, що дівчину мав,
Як цвітки весну, він її кохав
І кохав її, і любив її
В своїх думках, своїх мріях
Золотив її.

Ритмомелодійну експресію цього уривка формує епанафора, що підхоплює зміст і звучання всього твору, а також зміна суміжних рим перехресними.

Приспів повторюється після кожної чотирирядкової строфи заспіву. Така інверсія не зашкодила структурно-сюжетній лінії твору. Жанри галицької романсової лірики позначилися на образах наступних строф.

У цих рядках відбилася народна мораль, етичні норми у взаєминах між хлопцем та дівчиною. Дівчина не хоче зав'язувати романтичних стосунків із хлопцем, якого давно не бачила, не знає його минулого.

Один із складових компонентів весільної обрядовості – сватання – згадується у жартівливій пісні “Мав я раз дівчиноньку”. Щоб уникнути небажаного шлюбу, дівчина під час сватання підносить молодому гарбуза чи макогона. Традиційний народний звичай відбито у рядках двовірша про сподівані рушники, але одержані гарбузи.

Згадка про “етнографізм” допомагає авторові наблизити твір до зразків фольклору, а бадьорій, іскрометний рефрен: “Гей! Гей! Га! У-ха-ха! Дівчина, рибчина молода” надають пісні танцювального ритму, веселого, жвавого темпу.

Високою поетичною майстерністю відзначаються справжні поетичні шедеври Романа Купчинського “Ірчик”, “Як з Бережан до кадри”. Тут бачимо авторське вміння у нетрадиційному ключі змалювати дівочу вроду (“Ірчик”): “коси золотисті, як на сонці води чисті”, “устонька – коралі” (як у поетичних порівняннях В.Пачовського – “А у Галі, в тої Галі Usta красні, як коралі”), “личко як папірчик”, “поцілус, як ангєлик, затанцює, як метелик”; зберегти в сюжеті конкретне місце події,

топоніміку, справжнє ім'я січовика ("Як з Бережан до кадри"). Прототипом головного героя пісні – Осипа – є конкретна особа – Осип Теліщак, витівник, улюбленець січовиків, військові будні якого склалися чи не з суцільних пригод. Окрім того, за змістом поезії можемо простежити "рух" стрілецького війська, оскільки в ній зафіксовано кілька географічних назв: Бережани, Золота Липа, Лісники, Надвірна. Автор також застосував своєрідний пісенний сюжетний хід – дівчат у хоружного Осипа може бути дві-три (у кожній місцевості інша).

Роман Купчинський був творцем і патріотичних пісень, серед них гімни "Не сміє бути в нас страху", "Вдаряй мечем" та марш "За рідний край".

Ці пісні мали територіально-локальний характер, але відображали патріотичні настрої усусувів і були популярними серед Лицарів Залізної Остроги поряд із військовим гімном Левка Лепкого "Хай живе".

Закон Лицарства Залізної Остроги створено в 1917р. "Братчиками" закону були майже всі старшини та підхоружні УСС. Він мав свій оригінальний поетичний обряд: кожне засідання починалося гімном "Не сміє бути в нас страху".

При створенні цього гімну, а також катрену "Вдаряй мечем" автор спирався на традиції середньовічного лицарства. У першій героїко-патріотичній пісні – відгук моделі круглого столу:

Не сміє бути в нас страху,
Ні жадної тривоги,
Бо ми є лицарі грізні
Залізної Остроги [11, 113].

Із практики німецьких лицарських орденів Лицарство Залізної Остроги запозичило структуру керівництва, головою якого був Комтур:

Вдаряй мечем, вдаряй мечем,
Великий Комтуре Закона,
Щоб з нею честь була для нас,
А для України – оборона [11, 116].

У рядках-заспівах вірша "Не сміє бути..." виділено основні риси, притаманні лицарям, які подано у формі наказу-застереження. Особливої експресії поезії надає символічний епітет "грізні" (лицарі), що означає мужні, вольові воїни.

Мартирологом, трагізмом нації відлунує пісня “Засумуй, трембіто” (1920). Сумне ридання трембіти віщус про трагедію, спричинену невідворотним шином історії:

Засумуй, трембіто,
Та по всьому світу,
Що пропало галичанам
Сорок тисяч цвіту [10, 143].

“Але все ж таки в час найбільшого пригноблення в рядах УГА, тоді, коли большевики, відступаючи з Кисва, забирали її частини з собою, лунає бадьора мелодія “Бодріться, брати галичани” Романа Купчинського” [5, 292].

Останньою – лебединою піснею всього Січового стрілецтва – стала пісня на слова Р.Купчинського “Ой зацвила черемшина, зацвила, зацвила”. Музику до неї написав М.Баландюк у польському полоні в Тухолі. Цей твір відразу ж підхопили полонені, і разом з ними він потрапив до Галичини. Пісня стала хоровою, її співають тільки на концертах.

Витончений підхід до створення символічних образів: трембіти (туга, жаль за померлим), черемшини (білий цвіт – невмирущість, відродження стрілецької слави) – свідчить про авторське вміння відшукати таку символіку, на якій лежить відбиток народних уявлень, звичаїв, традицій.

Пісенна творчість Р. Купчинського – яскрава сторінка літературного процесу на західноукраїнських землях 1916 – 1920 рр. У ній – відбиток визвольної боротьби і духовного життя під час першої світової війни.

У поетичній спадщині митця виділяють такі ідейно-тематичні комплекси лірики: патріотична, особистісно-інтимна, військова. Характерною рисою лірики поета є зв’язок із традиціями української народної пісні. Твори Купчинського створені відповідно до основних жанрово-тематичних принципів народних пісень: характер художнього узагальнення; фольклорні мотиви й образність із широким застосуванням образів-символів; народно-пісенна тропіка; ритмічний лад і версифікація.

Орієнтація поета на фольклор виявилася у використанні романтичного типу мислення, що превалює у ліриці інтимно-особистісного плану.

Конструюючи головні засади жанрово-тематичних принципів народних пісень, Роман Купчинський явив авторські літературні поетизми, що дозволяють говорити про характер новаторства і особливостей розвитку поетичного слова в екстремальних умовах війни, суспільних зрушень.

Особливе місце в творчості Р.Купчинського – автора стрілецьких пісень – посідає образ Січового стрільця. При цьому для низки творів спільний лейтмотив – оспівування стрілецької слави й звитяги.

Усе це визначило широкий жанрово-тематичний діапазон пісенної творчості (маршово-похідні, ліричні, обозні, героїчні, жаргівливі пісні), а також сформувало органічну єдність фольклорної поетики та авторської поетичної майстерності.

Розмаїття мотивів і образів, авторські жанрові різновиди – це внесок піснетворчості Р. Купчинського у розвиток української літератури.

1. Горинь В.І., Купчинський О.А., Стеблій Ф.І. та ін. "Руська трійця" в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К.: Наукова думка, 1987. – 338 с.
2. Думін О. Історія легіону Українських січових Стрільців, 1914–1918 рр. – т. I. // Дзвін. – 1991. – № 9. – С. 92 – 104.
3. Думін О. Історія легіону Українських січових Стрільців, 1914–1918 рр. – т. I. // Дзвін. – 1993. – № 4 – 6. – С. 131 – 137.
4. Заставський Р. Засумуй, трембіто... // Дзвін. – 1990. – № 8. – С. 21 – 24.
5. Кравців Б. Стрілецька пісня // Стрілецька Голгофа: Спроба антології / Упоряд., авт. вступ. сл. і прим. Т.Ю. Салига. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 289 – 292.
6. Купчинський Р. Стрілецька пісня // Стрілецька Голгофа: Спроба антології / Упоряд., авт. вступ. сл. і прим. Т.Ю. Салига. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 121 – 126.
7. Салига Т. "Гей, Січ іде, Красен мак цвіте!.." // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 132 – 139.
8. Салига Т. І зорі на небі вмивались сльозами // Стрілецька Голгофа: Спроба антології / Упоряд., авт. вступ. сл. і прим. Т.Ю. Салига. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 6 – 20.
9. Салига Т.Ю. Продовження: Літературно-критичні студії. – Львів: Каменяр, 1991. – 254 с.
10. Стрілецька Голгофа: Спроба антології / Упоряд., авт. вступ. сл. і прим. Т.Ю. Салига. – Львів: Каменяр, 1992. – 399 с.
11. Сурма: Збірник воєнних пісень. – Львів – Київ: Накладом видавничої спілки "Червона калина", 1922. – 154 с.
12. Федорів Р. Чотири поети з коша Січових Стрільців // Жовтень. – 1989. – № 5. – С. 17 – 18.

Роксолана Перевязко. Народнопесенные мотивы и образы творчества Романа Купчинского (1916-1920). В работе выясняется происхождение певческих произведений Р. Купчинского как авторских и присутствие в них фольклорной поэтики. Характеризуется круг тем и мотивов стихотворений-песен, жанрово-композиционная специфика, изобразительно-выразительные средства, индивидуальные особенности текстов.

Ключевые слова: стрелецкая поэзия, песня, фольклоризм, фольклорная поэтика.

Roksolana Pervyazko. Folk-songs' motives and images of creativity of Roman Kupchinsky (1916-1920). This thesis bear testimony the origin of the compositions written by R. Kuptchynsky and presence in his poesy the poetical folklore. It is description of the themes and motives of his poems-songs, the specific composition, the peculiarity individual of the texts.

Keywords: poesy of the strylets, song, folk-lore, folk-song, folk-poesy.